

”Ennen kokematon ihmiskoe”

Arvio teoksesta Laine-Frigren, Tuomas. *Sotalasten monet elämät: Pohjoismainen lastensiirto ja sen seuraukset*. Otava. 2024. 400 s. ISBN 978-951-1-46206-4.

Leena Rossi

Suomalaiset sotalapset

Sotalasten monet elämät: Pohjoismainen lastensiirto ja sen seuraukset on yliopistotutkija, *Lähihistoria*-lehden päätoimittaja, dosentti Tuomas Laine-Frigrenin tietokirja suomalaisista sotalapsista ja heidän vaiheistaan talvisodasta vuoteen 1955. Tekijä on aikaisemminkin tutkinut moninaista lapsuutta, muun muassa käsityksiä lasten terveydestä ja hyvinvoinnista sekä kasvatuskoti-työskentelyn kokemuksia. Hän on perehtynyt myös antisemitismiin ja antisemitismikritiikkiin.

Laine-Frigren toteaa, että sotalapsista on tuotettu paljon tekstiä, mutta tutkijat ovat käsitelleet aihetta suppeasti; monet lastensiirtojen puolet ovat jääneet aikaisemmin vähälle huomiolle tai peräti ohittaneet tutkijoiden katseen. Kirjassaan tekijä täydentää ja laajentaa olennaisesti käsitystä suomalaisten sotalasten historiasta, erityisesti kokemushistorian näkökulmasta.

Sotalapsi-sanalla on monia merkityksiä. Laine-Frigren tarkoittaa sillä niitä suomalaisia lapsia, jotka siirrettiin toisen maailmansodan aikana turvallisempiin ja vauraampiin oloihin Ruotsiin, Tanskaan tai Norjaan. Näillä mailla oli ennestään kokemusta ulkomaalaisten lasten siirroista. Vuosina 1940–1945 suomalaisia sotalapsia päätyi muihin pohjoismaihin yli 76 000: Ruotsiin noin 72 000, Tanskaan 4 500 ja Norjaan noin sata lasta. Suurin osa lapsista palautettiin vuoteen 1955 mennessä. Laine-Frigren kirjoittaa pääasiassa Ruotsiin siirretyistä lapsista.

Aikalaiset eivät puhuneet sotalapsista vaan *lastensiirrosta* käyttäen hallinnollista kiertoilmausta, joka Laine-Frigrenin mukaan helpotti asioiden hoitamista mutta ”kätki sisälleen surua ja iloa, pelkoa ja uteliaisuutta, toiveita ja pettymyksiä, sopeutumista ja uuden oppimista” (s. 76). Historioitsijat ovat puolestaan kirjoittaneet *maahanmuuttajista*, *siirtolaisista*, *pakkosiirtolaisista* ja *paluumuuttajista* tutkimusnäkökulmansa mukaan.

Lapsuuden historiaa kokemusten kautta

Kirjoittaessaan sotalasten kokemushistoriaa Laine-Frigren katsoo menneisyyttä lasten silmin keskittyen lasten ja heidän perheidensä arkeen ja elämänpiireihin. Häntä kiinnostaa lasten elämä ja kokemukset koko siirto-operaation aikana, ja hän haluaa kiinnittää lukijan huomion lasten ja heidän läheistensä kokemuksiin ongelmiin ja erityisiin tilanteisiin. Hän kertoo laajasti siirtojen toteuttamisesta ja seurauksista, lapsia koskevista päätöksistä, ihanteista, toiveista, pettymyksistä, virhearvioinneista ja laiminlyönneistä. Jo kirjan alkulehdillä tekijä antaa suurelle pohjoismaiselle lastensiirrolle eurooppalaista taustaa.

Kun Laine-Frigren selvittää 1940- ja 1950-luvun lapsikäsiä, jotka vaikuttivat sotalasten kohteluun, hän myös sijoittaa lastensiirrot tuon ajan suomalaisen yhteiskunnan ajatus- ja asennemaailmaan, jossa aikuiset eivät huomioineet lasten ongelmia. Ulkomaille lähteviltä lapsilta odotettiin reippautta, rohkeutta ja omatoimisuutta sekä kuuliaisuutta ja nöyryyttä. Heiltä odotettiin myös vastuuta, kun pienempiä sisaruksia jätettiin heidän hoivattavakseen.

Laine-Frigren hyödyntää monipuolista lähdeaineistoaan sekä suomen-, englannin-, ruotsin- ja tanskankielistä tutkimuskirjallisuutta, joka koskee niin sotalapsia kuin 1940- ja 1950-luvun historiaa. Tekijälle ei riitä vain se, mitä tutkijat sanovat, vaan hän katsoo myös, miten eri aikoina on muisteltu ja käsitelty sotalapsuutta. Jo vuonna 1944 poliitikko ja rauhan Nobelin myöhemmin palkittu Alva Myrdal kirjoitti, että Ruotsissa olisi ryhdyttävä tutkimaan lastensiirtojen psykologisia seurauksia, mutta kehoitus ei saanut vastakaikua. Sotalapsia ja lastensiirtoja käsittelevä historiantutkimuskin käynnistyi vasta 1980- ja 1990-luvulla. Laine-Frigren mainitsee useita suomalaisia julkaisuja, mutta toteaa, että viime aikoina mielenkiintoisimmat tutkimukset on tehty Ruotsissa. Näistä olennaisimpia ovat Pertti Kavénin klassikoiksi muodostuneiden julkaisujen lisäksi 2020-luvulla ilmestyneet suomalaisten Marianne Junilan ja Karin Zetterqvist Nelsonin sekä ruotsalaisen Ann Nehlinin tutkimukset. Lisäksi 2000-luvulla ovat psykologit ja terveystieteilijätkin kiinnostuneet sotalasten vaiheista pyrkien selvittämään, millaisia seurauksia lapsuusiän hankalilla kokemuksilla on ollut aikuisiälle.

Oman lisämausteensa Laine-Frigrenin tekstiin antavat kirjan kannen haalistuneet värikuvat ja 33 mustavalkoista otosta, jotka välittävät lukijalle sotalasten kipeitä ja valoisiakin kokemuksia. Ritva-nimisen sotalapsen värikkäät piirustukset kirjan etu- ja takakannen sisäpuolella ovat hieno löytö Kansanperinteen arkistosta Tampereen yliopistosta. Kuvien lisäksi kerrontaa värittää suuri määrä suoria lainauksia erilaisista lähteistä, kuten aikuisten ja lasten kirjeistä, sotalasten haastatteluista, muistitietokyselyjen vastauksista, elämäkerrallisista muisteluista, lehtiartikkeleista, suomalaisten ja ruotsalaisten vanhempien sekä kuljetuksissa auttaneiden ja lastenkodeissa työskennelleiden aikuisten tuottamista teksteistä. Myös kolme tietolaatikkoa – ”Punaorvot ja työläisäidit”, ”Kaupunkilaislapsia maalaisperheisiin” sekä ”Sairaat lapset ja sosiaalilääketiede” – sivuavat kirjan aihepiirejä ja antavat kiinnostavaa lisätietoa.

Sotia pakoon

Suuren pohjoismaisen lastensiirron käynnisti talvisota, ja sitä ylläpiti jatkosota sekä Lapin sota. Sotatilanteiden ohella lapsia koskeviin siirtopäätöksiin vaikuttivat lastensuojelun tarpeet, yhteispohjoismainen lastensuojeluhanke, saadut avustustarjoukset, maiden väliset suhteet, poliittiset intressit, Suomen elintarvikepula sekä perheiden arki pelon ja toiveiden keskellä.

Kun talvisota syttyi, ruotsalaiset ilmaisivat heti halunsa ja valmiutensa ottaa tuhansia suomalaisia lapsia turvaan. Centrala Finlandshjälpen aloitti lastensiirtotoimet yksityisenä toimielimenä, mutta muuttui pian valtiolliseksi komiteaksi, joka huolehti lasten evakuoimisesta: vastaanotosta, rekisteröimisestä, passiasioista, vaatehoidosta ja majoituksen etsimisestä. Myös Punainen Risti ja useat muut järjestöt avustivat siirroissa, jotka tapahtuivat laivalla Turusta sekä junalla Tornion ja Haaparannan kautta. Suomen puolelta poliittisina puuhamiehinä toimivat sosiaaliministeri Karl-August Fagerholm ja Tukholman suurlähetystön Suomen asiantuntija Eljas Erkkö. Siirtojen käytännön toteutukseen osallistui suuri joukko eri alojen ammattilaisia ja vapaaehtoisia, muun muassa lääkäreitä, sairaanhoitajia, opettajia, lastentarhanopettajia ja lottia.

Talvisodan aikana noin 8 000 lasta kuljetettiin Ruotsiin sekä joukko lapsia myös Tanskaan ja Norjaan halukkaisiin perheisiin maalle ja kaupunkeihin. Ruotsiin perustettiin myös suomalaisia lastenkoteja. Siirrettävien lasten iäkkärajaksi oli 12 vuotta. Alle 2-vuotiaat matkustivat äitiensä kanssa, mutta isompia lapsia saattoivat vieraat aikuiset. Ensimmäisten sotalaisten joukossa oli paljon luovutetun Karjalan evakoita. Virallisen evakuoinnin ulkopuolella siirtoja tekivät yksityishenkilöt, yritykset ja liikelaitokset, jotka veivät Ruotsiin vanhempiakin lapsia. Lyhyen sodan jälkeen useimmat lapset palasivat takaisin.

Lastensiirroista ei talvisodan aikana keskusteltu julkisesti, mutta jatkosodan alettua kesäkuussa 1941 niitä alettiin arvostella avoimesti. Vaikka lastenhuoltoviranomaiset kannattivat siirtoja, yksityiset ja poliittisten piirien käsitykset vaihtelivat. Esimerkiksi Mannerheimin Lastensuojeluliitto ei kannattanut koskaan laajamittaisia terveiden lasten evakuoimista. Sosiaalidemokraatit katsoivat siirtojen palvelevan työläisperheiden etuja, mutta IKL piti siirtoja sosiaalidemokraattien ja ruotsinkielisen eliitin hankkeena. Kansallissosialistit kirjoittivat jopa lasten ”myymisestä” Ruotsiin.

Jatkosodan aikana sosiaaliministeriön alainen Lastensiirtokomitea ohjasi ja rahoitti siirtoja. Sen paikalliskomiteat maan eri puolilla hoitivat kuljetukset Ruotsiin. Lasten ikä rajattiin alle kouluikäisiin eli 2–7-vuotiaisiin, mutta rajoista jouduttiin joustamaan, ja varsinkin 1944 evakuoitiin paljon 8–12-vuotiaita. Ruotsalaiset olisivat halunneet myös 10–14-vuotiaita tyttöjä perheisiin lapsia kaitsemaan, ja monet vanhemmat olivat valmiita lähettämään heitä yleisen kurjuuden, elintarvikepuulan ja seksuaalisen ahdistelun takia. Useimmat lapset tulivat köyhistä oloista, suurista perheistä tai rikkinäisistä kodeista. Uuteen ympäristöön ja yhteisöön asettuminen vaati aikaa varsinkin suomenkielisiltä lapsilta; ruotsinkielisillä oli kielen puolesta helpompaa.

Suomen liittoutuminen Saksan kanssa jatkosodassa aiheutti poliittisesti ja diplomaattisesti herkin tilanteen, sillä puolueeton Ruotsi ei voinut diplomaattisista eikä kauppapoliittisista syistä lähettää ruoka- ja vaateapua Suomeen. Omalla alueellaan se

voi kuitenkin auttaa. Yli kolme vuotta kestäneessä sodassa oli monenlaisia vaiheita. Helsingin, Oulun, Turun ja Kotkan pommitukset ja nälänhädän uhka aiheuttivat ensimmäisen suuren lastensiirtoaallon helmikuusta 1942 alkaen. Toisen evakuintiaallon aiheutti vihollisen hyökkäys takaisinvalloitettuun Karjalaan kesällä 1944. Miesten ollessa rintamalla äidit päättivät lasten lähettämisestä, mutta isommat lapset saattoivat itsekin ilmoittaa lähtöhalustaan. – Yli seitsemän kuukautta kestäneen Lapin sodan aikana Ruotsi auttoi pohjoisten lapsia ja perheitä, mutta lappilaisista sotalapsista Laine-Frigren kirjoittaa harmillisen vähän.

”Pakkomuuttajat”

Suomeen palauttaminen sotien jälkeen oli sotalasten elämän suurin muutos. Laine-Frigren kirjoittaa siitä perusteellisesti. Hänen mielestään lasten kannalta oli kyse ”pakkomuuttajista”. Ruotsissa pyrittiin huomioimaan myös lasten näkemykset, mutta Suomessa ei yleensä kysytty eikä kuunneltu lasten mielipidettä. Palauttamisesta päättivät viranomaiset. He pitivät lapsia kansallisomaisuutena ja halusivat mahdollisimman monta lasta takaisin. He myös olettivat eräiden asiantuntijoiden tavoin, että sotalapset sopeutuisivat suomalaiseen kotimaahansa ilman suurempia vaikeuksia. Palauttaminen kesti 1950-luvulle asti, sillä sitä viivästyttiin asunto- ja elintarvikepulan vuoksi. Kaikkiaan yli 15 000 lasta tuli asuneeksi ulkomailla 2–5 vuotta, osa tätäkin kauemmin, muutamat lapset jopa yli 10 vuotta.

Vuosien kuluessa kasvatusvanhemmat kiintyivät sotalapsiin ja lapset heihin. Kaikki lapset eivät halunneet palata Suomeen oloihin, joista he eivät tiedäneet oikeastaan mitään. Tuhannet perheet saivatkin pitää lapsen pysyvästi kasvattisopimuksella tai adoptiolla, mutta monista lapsista riideltiin oikeudessa asti. Sotalapsista jäi lopulta Ruotsiin noin 7 100 ja Tanskaan noin 500. Kun suomalaiset vanhemmat eivät voineet tai halunneet ottaa jälkeläisiään takaisin, lapsia jouduttiin sijoittamaan lastenkoteihin tai sukulaisten, jopa vieraidenkin hoiviin. Erityisen vaikeaa oli löytää sijoituspaikka niille lapsille, jotka olivat sekä sotaorpoja että evakoita.

Kirjailijat ja lehtien toimittajat tulkitsivat paluumuuton aikana niitä tunteita, joita sotalasten ei tuohon aikaan ollut sopivaa näyttää. Saapuminen vaatimattomiin oloihin, niukkuuteen ja suuriin perheisiin järkytti hyvinvointiin ja pieniin perheisiin tottuneita sotalapsia. Vaikeinta oli niillä, jotka olivat unohtaneet suomen kielen. Ongelmia ilmeni kotona ja koulussa, missä opettajat eivät ymmärtäneet ja koulutoverit kiusasivat huutelemalla heitä ”hurreiksi”. Kun huomattava osa sotalapsista oli Karjalan evakoita, heitä haukuttiin myös ”ryssiksi”. Huonosti sopeutuvia lapsia lähetettiin koulukoteihin tai takaisin sijoituskoteihinsa. Muutamat lapset hankkiutuivat ihan omin neuvoin Ruotsiin. Monen palanneen lapsen elämä säilyi epävakaana tai liikkuvana, ja jotkut eksyivät rikosten poluille. Lasten enemmistö sopeutui kuitenkin vähitellen ja kasvoi osaksi perhettä ja kaveripiiriä. Eräät onnistuivat jopa säilyttämään hyvät suhteet Ruotsin perheeseen.

Yksi Laine-Frigrenin sotalapsikirjan kiintoisimmista luvuista – aikakin muistitietotutkijan näkökulmasta – on teoksen lopulla oleva alaluku ”Muuttuvat muistot”. Siinä tekijä tarkastelee muistamista ja muistelemista sekä muistojen ja muistikuvien muodostumista muutamien tutkijoiden ja sotalasten pohdiskeluihin nojaten. Muistoissa on olennaista, että ne muuttuvat elämän kuluessa. Asioita unohtuu, uusia piirteitä ja merkityksiä liittyy muistoihin oman elämän käännteissä. Myös tilanne,

jossa muisteleminen tapahtuu, vaikuttaa siihen, mitä muistelijä haluaa ja voi kertoa ja kenelle. Moni sotalapsi ei pystynyt kertomaan tai voinut kertoa kokemuksistaan kenellekään vuosikymmeniin. Mutta 1960-luvulla yleinen kiinnostus sotalapsia kohtaa kasvoi, ja seuraavalla vuosikymmenellä lasten kokemukset alkoivat tulla yhteiskunnallisen kiinnostuksen kohteiksi, niin että niitä tallennettiin haastattelemalla yliopistotasolla. 1990-luvulla perustetut sotalasten omat yhdistykset olivat tärkeitä, sillä niissä he saattoivat jakaa kokemuksiaan keskenään. Viimeistään 2000-luvulla paluumuuttajat ovat saaneet mahdollisuuksia kertoa kokemuksistaan laajemminkin. Laine-Frigren on itse tarjonnut mahdollisuuden 17 sotalapselle haastattelemalla heitä tutkimustaan varten.

Yhteenveto

Tekijä onnistuu hyvin tavoitteessaan, sotalapsitutkimuksen laajentamisessa ja sotalapsuuden kokemushistorian tarkastelussa. Teos sopii sekä tutkijoille että suurelle yleisölle. Se kiinnostanee varsinkin vielä hengissä olevia sotalapsia ja heidän läheisiään. Tutkijoiden ja opiskelijoiden kannalta erityisen kiinnostava on tekijän käyttämä, 2000-luvulla yleistynyt kokemushistoriallinen näkökulma. Myös monet lasten kanssa työskentelevät ammattilaiset voivat saada kirjasta uusia oivalluksia, sillä vanhemmistaan eroon joutuneiden lasten kohtalo tuntuu olevan jatkuvasti ajankohtainen.

Laine-Frigren mainitsee monia näkökulmia, jotka kaipaavat yhä tarkempaa tutkimusta. Vähän tiedetään esimerkiksi lapsia saattaneiden ja avustaneiden henkilöiden kokemuksista tai sotimassa olleiden isien ajatuksista lasten lähettämisestä. Kiintoisaa olisi myös tietää tarkemmin siitä, keitä ajateltiin olevan yhteiskuntapoliittisesti ”järkevin” lähettää ulkomaille hoitoon. Myös sijaisvanhemmat ja heidän motiivinsa kiinnostaisivat. Paluumuuttajien sodanjälkeisten polkujen tutkiminen kertoisi siitä, miksi toisilla asiat menivät huonoon suuntaan, mutta toiset pärjäsivät paremmin.

FT, KK Leena Rossi on vapaa tutkija ja tietokirjailija.